

ลักษณะการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร

การสร้างกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานคร เป็นเมืองหลวงของประเทศไทยต่อจากกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น พระองค์ทรงมีพระราชภาระทางการสงครามเกือบตลอดรัชกาล การสร้างบ้านเมืองก็ยังมีได้ทำกัน อย่างประณีตเท่าใดนัก เพราะยังขาดทั้งเวลาและกำลังทรัพยากรเป็นระยะที่ไทยเพิ่งจะฟื้นตัวจากสภาพแพ่งสงครามมาใหม่ ๆ บ้านเมืองยังไม่เข้าสู่สภาพสงบสุขนานพอที่พระมหากษัตริย์จะทรงหันความสนพระทัยมาทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา และในปลายรัชกาลนี้ยังเกิดการจลาจลขึ้นในกรุงธนบุรี กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระจิตสิ้นเพื่อนถึงทรงก่อความเคืองครอนแก่ผู้คน พระยาสรณ์กับพวกถือโอกาสคิดเป็นกบฏคุมพระองค์ไปขังไว้แล้วตนเองออกจากราชการทำให้เกิดการรบพุ่งกันระหว่างฝ่ายกบฏและฝ่ายต่อคานการกบฏ เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งกำลังไปราชการทัพอยู่ที่ประเทศกัมพูชาทราบข่าวการจลาจลจึงรีบยกกองทัพมาถึงกรุงธนบุรี ครั้นถึงทรงระวางข้าราชการทั้งปวงอ่อนน้อมและอัญเชิญขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เมื่อทรงจัดการเรื่องเกี่ยวกับพวกกบฏและสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว พระราชกิจประการแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงจัดคือ ให้ไชยแต่ตั้งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นฝั่งนครแต่ฝั่งเดียว และโปรดให้จัดสร้างกรุงเทพมหานคร ฯ ขึ้นใน พ.ศ. 2325 ทั้งนี้ เพราะว่าเมืองธนบุรีมีทำเลไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองหลวงถาวร ควบเหตุผลหลายประการ คือ มีพระราชดำริว่าพม่าจะต้องยกทัพมาตีไทยอีก กรุงธนบุรีประกอบด้วยอาณาเขตทั้งสองฝั่ง แม่น้ำอยู่ตอนกลางเช่นเดียวกับสภาพเมืองพินนุโลก

ในระหว่างการรบการล่าเลี้ยงอาหารและอาวุธต่าง ๆ ตลอดจนชาวเมืองที่จะให้ช่วยกัน
 รับผิดชอบเปลี่ยนเวรกันรักษาหน้าที่ดำเนินไปไ้ไ้ไม่สะดวกร เพราะต้องล่าเลี้ยงข้ามแม่น้ำ
 เจ้าพระยาตอนหน้าเมืองทั้งกว้างและลึก จึงยากที่จะรักษาเมืองให้มั่นคง ดังนั้น พระองค์
 จึงทรงพระราชดำริที่จะจัดสร้างเมือง แต่ทางคานฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นหัวแหลมแต่ฝั่งเดียว
 คือ เอาแม่น้ำเป็นคูเมืองคานทิศตะวันตก และคานทิศใต้ เมื่อขุดคลองขึ้นเป็นคูเมืองทาง
 คานทิศเหนือและทิศตะวันออกแล้ว เมืองหลวงใหม่นี้ก็มีชัยภูมิรับศึกได้ดี ¹

นอกจากเหตุผลทางยุทธศาสตร์ ทางฝั่งตะวันออกนี้เป็นที่ลุ่มส่วนทางฝั่ง
 ตะวันตกแม้ว่าเป็นที่ดอนแต่ยังเป็นท้องคูกน้ำเซาะตลิ่งพังเข้าไปอยู่เสมอ ² อีกทั้งพระ
 ราชวังเดิมทางกรุงธนบุรีก็มีบริเวณแคบ ด้วยมีวัดแจ้งและวัดท้ายตลาดขนานอยู่จะขยาย
 คานใดก็ไปชนเขตวัด ทำให้เป็นที่คับแคบ อัดแอ ไม่สง่างาม ด้วยเหตุต่าง ๆ นี้
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงไม่ทรงถือเอากรุงธนบุรีเป็นราชธานีของพระ
 องค์และโปรดให้สร้างพระราชมนเทียรขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา นอก
 จากนั้นแต่เดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงเทพมหานคร ๆ ยังเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทาง
 ทะเลอีกด้วยมีชื่อว่า เมืองบางกอก ³ ดังนั้นจึงนับว่า กรุงเทพมหานครมีความสำคัญต่อ
 ประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ

¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์
 ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394), พิมพ์
 ครั้งที่หนึ่ง (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, 2515), หน้า 1 - 3.

² เพ็ญ ทัฬหทอง, กรุงเทพ ฯ ในอดีต (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
 อักษรพิณพิศ, 2518), หน้า 9.

³ ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, เที่ยวทั่วไทย, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพ-
 มหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2519), หน้า 11.

การขยายเมืองกรุงเทพ ฯ

กรุงเทพ ฯ ในระยะแรกเป็นเมืองที่ตรงกับลักษณะของเมืองในยุคของ Medieval City เช่นเดียวกับเมืองเก่าแก่หลาย ๆ เมืองทั่วโลกในอดีตที่เริ่มต้นสร้างเมืองจากเหตุผลทางยุทธศาสตร์¹ สัญลักษณ์ของเมืองในยุคนี้ คือ กำแพงเมือง คลอง ป้อมเชิงเทินประตูเมือง สภาพภายในตัวเมืองประกอบด้วยบ้านเรือนและถนนหนทางแคบ ๆ คดเคี้ยว

เมืองกรุงเทพ ฯ เมื่อแรกสร้างมีกำแพงและคูเมืองยาวประมาณ 175 เส้นเศษ (7 กิโลเมตรเศษ) มีเนื้อที่ภายในกำแพงเมือง 2,163 ไร่ กำแพงสูง 7 ศอก (3.60 เมตร) หนา 5 ศอก (2.70 เมตร) โดยประมาณก็มีประตู 63 ประตู มีป้อมรอบกำแพงทั้งหมด 14 ป้อม²

การเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานครในวง ของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 - 2367) และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) เป็นไปอย่างช้า ๆ ซึ่งในช่วงระยะนี้ความเจริญได้เน้นหนักไปทางด้านการบำรุงศาสนาและการก่อสร้างวัดเป็นส่วนใหญ่

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปิดความสัมพันธ์กับต่างประเทศโดยติดต่อกับชาวตะวันตก ซึ่งได้นำความคิดวิทยาการใหม่ ๆ และแบบแผนการ

¹ "กรุงเทพหรือเมืองใหม่", สถาปัตยกรรม / วิศวกรรม / การก่อสร้าง 1 (มีนาคม - เมษายน) : 32.

² เทพชู พัททอง, กรุงเทพ ฯ ในอดีต, หน้า 18 - 19.

ดำรงชีวิตสมัยใหม่เข้ามา และจากอิทธิพลของแนวความคิดและวัฒนธรรมตะวันตกนี้เองที่มีส่วนให้เกิดการปรับปรุงบ้านเมือง มีการสร้างถนน ถนนสายแรก คือ ถนนเจริญกรุง มีการขุดคลองที่สำคัญต่าง ๆ ที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและในขณะเดียวกันก็เป็นทางระบายน้ำด้วย นอกจากนี้ ยังมีการขุดคูเมืองชั้นนอกคือคลองผดุงกรุงเกษม ทำให้มีการขยายพระนครให้มีบริเวณกว้างขวางกว่าเดิม ดังนั้น ในปลายของรัชสมัยนี้การเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานครจึงได้ขยายตัวออกนอกกำแพงเมืองเดิม คิดเป็นเนื้อที่เพิ่มขึ้นอีกถึง 3 เท่าตัว โดยมีประชากรประมาณ 400,000 คน

แต่กล่าวได้ว่าความเจริญของกรุงเทพมหานครยุคใหม่ได้เริ่มต้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453 โดยมีกิจการบริการสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ เริ่มขึ้นในสมัยนี้ มีการสร้างถนน สะพาน รถไฟ รถราง ไปรษณีย์โทรเลข เป็นต้น ถนนที่สำคัญคือ ถนนราชดำเนินที่ใช้ในการสวนสนามหรือราชพิธีสำคัญ ๆ ของประเทศ หรือเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับประชาชน ในระยะต้นรัชสมัยนี้ การคมนาคมยังคงพึ่งทางน้ำเป็นหลัก ถนนมีเพียงไม่กี่สาย คือ มีเพียงถนนเจริญกรุงสายเดียว ที่ลาดยาง โดยมีถนนสายเล็ก ๆ เชื่อมต่อจากถนนเจริญกรุงไปสู่บริเวณย่านที่พักอาศัยที่มีความหนาแน่นน้อย สภาพบ้านเรือนเริ่มมีตึกรามบ้านของหนาแน่นขึ้นจากเดิมที่เป็นเรือนฝากระดาน หลังคามุงจากหรือกระเบื้อง และภายในปี พ.ศ. 2443 จำนวนประชากรได้เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 600,000 คน

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2468 ได้มีโครงการชลประทานช่วยเหลือการเกษตรกรรมที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จึงได้มีการสร้างประตูน้ำขึ้นในพระนครอันเป็นส่วนหนึ่งของชลประทานนี้ นอกจากนั้นพระองค์ทรงยกสวนลุมพินีเป็นสมบัติของพระนครอีกด้วย

ในภายหลังปี พ.ศ. 2503 แหล่งที่มาของการเติบโตของกรุงเทพมหานคร คือ การใช้จ่ายงบประมาณของรัฐบาลในเขตมหานคร การลงทุนเอกชนอย่างมาก เพื่อตอบสนองการขยายตัวของตลาดในเมืองใหญ่และถนนหนทางที่คึกคัก มีเขตอุตสาหกรรมมากขึ้น สถาบันการศึกษาที่สำคัญที่สำคัญ ๆ ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานครและตัวเมืองทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญ ศูนย์กลางการติดต่อทั้งภายในและภายนอกประเทศ ศูนย์กลางการบริการ ปัจจัยสำคัญเหล่านี้ทำให้กรุงเทพมหานครเจริญเติบโตขึ้น

การขยายตัวของย่านการค้า

กรุงเทพมหานครเมื่อแรกสร้างได้อาศัยทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมหลักต่อมาได้มีการตัดถนนต่าง ๆ ที่สำคัญเพื่อการสัญจรทางบกด้วย ซึ่งเมื่อสมัยที่ยังใช้ทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมนั้น การค้าขายก็มักจะมีอยู่ตามแนวคลอง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่ จนมาถึงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีถนนมากขึ้นลักษณะการค้าขายภายในกรุงเทพมหานครเป็นไปในลักษณะกระจายอยู่ทั่วไป แหล่งการค้าใหญ่ ๆ มีเพียง 2 - 3 แห่งเท่านั้น คือ อยู่ที่บริเวณสำเพ็ง บางลำภู และสี่พระยา จนกระทั่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานครได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยสงครามเป็นบางส่วน จึงมีการบูรณะปรับปรุงใหม่ มีการขยายตัวเมืองออกไปอีกเรื่อย ๆ หลังจากปี พ.ศ. 2488 เป็นต้นมา แนวความคิดใหม่ในการสร้างย่านการค้าหรือศูนย์กลางแบบที่รวมของสรรพสินค้าต่าง ๆ ในร้านเดียวจึงได้เกิดขึ้น ย่านการค้าได้กระจายออกไปอีกหลายแห่ง ทำให้มีการขยายตัวของชุมชนตามไป ศูนย์การค้าเริ่มขยายตัวจากสำเพ็งไปยังเยาวราช ราชวงศ์ เจริญกรุง และจากสี่พระยาก็ขยายออกไปทางสุรวงศ์ สีลม บางรัก ทำให้เมืองก็ขยายตามมา

การขยายตัวของบริเวณที่พักอาศัย

บริเวณที่พักอาศัยของชาวกรุงเทพมหานคร แต่เดิมเรียงรายอยู่ตามริมแม่น้ำ และริมคลองทั้งทางฝั่งพระนครและธนบุรี พื้นที่ทางฝั่งพระนคร เป็นที่ที่เหมาะสมกับการกสิกรรม ประชากรส่วนใหญ่จึงทำนา ทำไร่ ขณะที่ทางฝั่งธนบุรีมีการทำสวน ดังนั้น การพัฒนาเมืองของฝั่งพระนครจึงมีความสะดวกกว่า เนื่องจากพื้นที่นาราคาถูกกว่าที่สวน การขยายเมืองทางฝั่งพระนครจึงเป็นอัตราส่วนที่สูงกว่าทางฝั่งธนบุรีมาก จากบริเวณที่พักอาศัยที่เกาะกลุ่มอยู่รอบพระนคร โดขยายบริเวณออกไปทางด้านตะวันออกโดยเริ่มไปทางสาทร พญาไท สุขุมวิท และเพชรบุรี การขยายตัวของชุมชนที่พักอาศัยที่กระจายออกไปเรื่อย ๆ ทำให้ศูนย์การค้าและการพาณิชย์กรรมตามออกไปด้วย บริเวณประตูน้ำ ราชประสงค์ เพลินจิต อโศก เอกมัย พระโขนง เป็นย่านการค้าใหญ่สำหรับชุมชนที่ขยายออกไปทางสุขุมวิท และหัวหมาก ส่วนบริเวณสนามเป้า สะพานควายก็เป็นย่านการค้าสำหรับชุมชนที่ขยายออกไปทางย่านพหลโยธินและลาดพร้าว สำนักงานการ จัดสรรที่ดินและเคหะเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้การขยายตัวของกรุงเทพมหานคร เป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยมีการจัดสรรบ้านและที่ดินอย่างไม่มีการระเบียบและมาตรฐานที่ดี อีกทั้งไม่มีการควบคุมจากรัฐบาลช่วยให้ย่านที่พักอาศัยที่เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร ทั้งทางฝั่งพระนครและธนบุรี ขาดระเบียบและเป็นปัญหาในทางผังเมืองด้วย

การขยายตัวทางพื้นที่และประชากร

การเพิ่มจำนวนประชากรมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวเมืองอย่างมาก คือ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ความต้องการเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยด้านต่าง ๆ เช่นที่พักอาศัย ที่ทำงาน ร้านค้า ก็เพิ่มมากขึ้นเมื่อการเพิ่มจำนวนประชากร เป็นไปอย่างช้า ๆ การขยายเมืองก็มีส่วนช้าไปด้วย แต่เมื่อการเพิ่มจำนวนประชากร เป็นไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมในสมัยหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม

สาทรกรรมในสมัยหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม รถยนต์มีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของคน
ในเมือง ทำให้ประชาชนสามารถเลือกที่อยู่อาศัยได้ไกลออกไปจากที่ทำงานหรือย่านการค้า
สำคัญ จึงทำให้ลักษณะการขยายตัวของเมืองแผ่กระจายมากขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

①

ตารางแสดงการขยายตัวทางพื้นที่และประชากรของกรุงเทพมหานคร

พ.ศ.	พื้นที่ (ตารางกิโลเมตร)	จำนวนประชากร
2325	6.0	130,000
2443	13.3	600,000
2475	40.0	700,000
2479	43.2	750,000
2496	66.78	964,000
2501	96.4	1,622,461
2510	141.48	2,614,356
2520	750.00	4,742,774

ที่มา : กองผังเมืองรวม สำนักผังเมือง, กองผังเมือง สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร และกองปกครองและทะเบียนสำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร

หมายเหตุ พื้นที่และจำนวนประชากรตั้งแต่ พ.ศ. 2496 - 2510 จะเป็นพื้นที่และจำนวนประชากรในเขตเทศบาลเท่านั้น ซึ่งถือว่า เป็นเขตเมืองไม่มันนอกเขตเทศบาล สำหรับ พ.ศ. 2520 จะเป็นพื้นที่ของกรุงเทพมหานครเฉพาะบริเวณที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมืองทั้งในบริเวณตัวเมืองและศูนย์ชุมชนรอบเมืองของกรุงเทพมหานครประมาณ 750 ตารางกิโลเมตร ส่วนพื้นที่ของกรุงเทพมหานครรวมทั้งที่เป็นชุมชนเมือง ชุมชนรอบเมือง และบริเวณที่ทำการเกษตรกรรมควย มีพื้นที่ 1,568.737 ตารางกิโลเมตร ส่วนจำนวนประชากรโดยรวมที่อยู่ในกรุงเทพมหานครทั้งหมด ตามสถิติจำนวนประชากรในกรุงเทพมหานครของแผนกสถิติและเล็อกตั้ง กองปกครองและทะเบียน สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานครเมื่อสร้างเสร็จใน พ.ศ. 2325 มีเนื้อที่เพียง 6 ตารางกิโลเมตรเท่านั้น โดยมีประชากรประมาณ 130,000 คน ต่อมาในยุคปลายสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2443 พื้นที่ของกรุงเทพมหานครขยายไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษมรวมมีพื้นที่ประมาณ 13.3 ตารางกิโลเมตร (8,330 ไร่) มีประชากรประมาณ 600,000 คน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 คือ พ.ศ. 2479 พื้นที่ของกรุงเทพมหานครขยายออกเป็น 43.2 ตารางกิโลเมตร (ประมาณ 26,970 ไร่) โดยมีประชากรประมาณ 750,000 คน ในขณะนั้น ถนน สาธารณะ สถานที่พักผ่อนหย่อนใจและสาธารณูปโภคต่าง ๆ มีอยู่อย่างเพียงพอ ปัญหาคาน้ำแกวกล้อมต่าง ๆ ยังไม่เกิดขึ้น จนกระทั่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านประชากรและพื้นที่ที่วางกลางเมืองที่เคยมีอยู่ลดน้อยลง ซึ่งการขยายตัวของกรุงเทพมหานครนั้น ส่วนใหญ่ขยายไปทางตะวันออก ทั้งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และขึ้นไปทางทิศเหนือ

นับแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลได้ปรับปรุงนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมของชาติ มีการติดต่อกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทำให้กรุงเทพมหานครกลายเป็นศูนย์กลางความเจริญของประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุให้กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวเมืองเพิ่มขึ้นอีก พ.ศ. 2501 กรุงเทพมหานครขยายตัวออกไปจนมีพื้นที่ประมาณ 96.4 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 60,230 ไร่ และมีประชากรเพิ่มขึ้นอีกเป็นประมาณ 1,622,461 คน ต่อมา พ.ศ. 2510 พื้นที่ของกรุงเทพมหานครได้เพิ่มขึ้นเป็น 141.48 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 88,425 ไร่ ส่วนประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 2,614,356 คน ปัจจุบันพื้นที่ของกรุงเทพมหานคร คือ บริเวณตัวเมืองและศูนย์กลางธนบุรี บริเวณชานเมืองในกรุงเทพมหานคร ไม่นับรวมถึงพื้นที่ที่ทำการเกษตรกรรมในบริเวณชานเมือง มีพื้นที่ประมาณ 750 ตารางกิโลเมตร ส่วนประชากรในกรุงเทพมหานครรวมทั้งสิ้น 4,742,774 คน

ถ้าจะพิจารณาถึงอัตราส่วนของประชากรที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครต่อประชากรทั้งประเทศ (ดังในตารางที่ 1) พบว่า ปัจจุบันในกรุงเทพมหานครมีประชากรอยู่ประมาณร้อยละ 10.71 ของประชากรทั่วประเทศ ส่วนในปี พ.ศ. 2500 ประชากรในกรุงเทพมหานคร มีอัตราส่วนร้อยละ 8.06 ต่อประชากรทั้งประเทศ หรือถ้าจะพิจารณาถึงอัตราส่วน ส่วนของประชากรในกรุงเทพมหานครต่อประชากรที่อยู่ในเขตเทศบาลทั่วประเทศ (ซึ่งถือว่าเป็นเขตเมือง) จะพบว่า จำนวนประชากรในกรุงเทพมหานครมีประมาณร้อยละ 56 ของประชากรทั้งประเทศที่อาศัยในเขตชุมชนเมือง¹ และในปัจจุบันอัตราส่วนดังกล่าวนี้ได้เพิ่มขึ้นอีก คือ ประชากรในกรุงเทพมหานครมีประมาณร้อยละ 62.52 ของประชากรชาวเมืองทั่วประเทศ²

การเพิ่มประชากรในกรุงเทพมหานครนับตั้งแต่อดีตในระยะต้น ๆ อัตราการเพิ่มจะน้อยทั้งในเขตเทศบาลของจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี ซึ่งจะมารวมกันเป็นนครหลวงของกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2514 ระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2500 - 2520 จำนวนประชากรของกรุงเทพมหานครมีอัตราการเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 4.43 ต่อปี เมื่อเปรียบเทียบกับอัตราการเพิ่มประชากรของทั้งประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2500 - 2520 เช่นกัน ซึ่งอัตราการเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 3.03 ต่อปีสำหรับในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2511 - 2520 อัตราการเพิ่มประชากรในกรุงเทพมหานครประมาณร้อยละ 3.86 ต่อปี และช่วง พ.ศ. 2519 - 2520 เป็นร้อยละ 4.33 ต่อปี เปรียบเทียบกับอัตราการเพิ่มประชากรทั้ง

¹ Jeff Romm, Urbanization in Thailand, An International Urbanization Survey, Report to the Ford Foundation (n.p., n.d.), P.7.

² กรมการปกครอง, กองการทะเบียน, "จำนวนประชากร พ.ศ. 2520", หน้า 1.

ประเทศเพียงร้อยละ 2.81 และ 2.45 ต่อปี ตามลำดับ

สำหรับในกรุงเทพมหานครประชากรที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี ในช่วงปี พ.ศ. 2503 - 2512 การเพิ่มประชากรเท่ากับร้อยละ 5.06 เป็นการเพิ่มตามธรรมชาติเพียงร้อยละ 2.9 เท่านั้น นอกนั้นเป็นการเพิ่มประชากรเนื่องมาจากการย้ายถิ่น¹ และในปัจจุบัน พ.ศ. 2519 - 2520 การเพิ่มประชากรตามธรรมชาติได้อัตราส่วนที่ลดลงจากเดิมเป็นประมาณร้อยละ 1.50 ส่วนอัตราส่วนการย้ายถิ่นใน พ.ศ. 2520 ได้เพิ่มขึ้นจากใน พ.ศ. 2519 เป็นจำนวนร้อยละ 3.62²

ส่วนประชากรที่ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครใน พ.ศ. 2503 พบว่ามาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลางมากที่สุด จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2513 ประชากรที่ย้ายเข้ามาในกรุงเทพมหานครมากที่สุดก็ยังคงมาจากภาคกลางเป็นอันดับหนึ่ง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอันดับสอง³ แต่ในปัจจุบัน พ.ศ. 2520 สำนักงานสถิติแห่งชาติได้ทำการ

1 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, หน่วยวิจัย, การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร, หน้า 92

2 คำนวณจากสถิติประชากรปี พ.ศ. 2519 และ พ.ศ. 2520 กองปกครองและทะเบียน สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร.

3 สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนประชากร พ.ศ. 2513 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2514), หน้า 34 - 35.

สำรวจการย้ายถิ่นของประชากรในกรุงเทพมหานคร พบว่าประชากรที่ย้ายถิ่นเข้ามาในกรุงเทพมหานครมากกว่าหนึ่งในสามเป็นผู้ที่ย้ายถิ่นมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีอัตราส่วนร้อยละ 56.9 เพราะว่าภาคนี้ค่อนข้างแห้งแล้งและมีประชากรอาศัยอยู่มากกว่าหนึ่งในสามของประชากรทั่วประเทศ รองลงมาอันดับสองคือผู้ย้ายถิ่นที่มาจากภาคกลางมีจำนวนร้อยละ 26.6 สำหรับผู้ย้ายถิ่นจากภาคเหนือและภาคใต้มีจำนวนน้อย อาจเป็นเพราะทั้งสองภาคมีความอุดมสมบูรณ์พอสมควร นอกจากนั้นในคานอาชีพของผู้ย้ายถิ่นพบว่า กว่าครึ่งหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นที่มีงานทำมีอาชีพทำการ เกษตร ก่อนย้ายถิ่นเข้ามายังกรุงเทพมหานครที่เหลือส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นกรรมกรและปฏิบัติกิจการอาชีพการค้า สำหรับสาเหตุของการย้ายถิ่นจากการสำรวจครั้งนี้พบว่าที่สำคัญคือหางาน เศรษฐกิจ พบว่ามีประมาณร้อยละ 60 ของผู้ย้ายถิ่นทั้งหมดย้ายเข้ามาเพื่อหางานทำ ประมาณร้อยละ 23 ย้ายมาโดยมีเหตุผลทางครอบครัว และร้อยละ 12 เป็นการย้ายถิ่นเข้ามาเพื่อการศึกษาคือ ¹ สำหรับปัจจัยอื่น ๆ ที่เป็นผลให้เกิดการย้ายถิ่นโดยทั่วไปที่สำคัญคือ ปัจจัยผลักดันและปัจจัยดึงดูด กล่าวคือ ปัจจัยผลักดันใดแก่ การทำไร่ ทำนา โดยผลิตไม่เพียงพอ ที่ดินมีขนาดเล็กต้องการหาอาชีพอื่นทำ ตลอดจนในชนบทนั้นขาดแคลนอุตสาหกรรม จำต้องเข้ามาในกรุงเทพมหานคร เพื่อหางานทำ ส่วนปัจจัยดึงดูดใดแก่ความแตกต่างของค่าจ้างแรงงาน การชักชวนจากญาติมิตรและเพื่อน ตลอดจนความต้องการทางการศึกษา ² ควบเห็นเองกล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นเข้ามาในเมืองนั้นเหตุผลที่สำคัญที่สุดคือ เหตุผลทางงาน เศรษฐกิจและการศึกษามากกว่าสาเหตุอื่น ๆ ³

¹ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจ การย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2520 กรุงเทพมหานคร, หน้า 16.

² International Labour Office, Report to the Government of Thailand on Internal Migration (Geneva : n.p., 1965), PP. 79 - 108.

³ สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, "การย้ายถิ่นของประชากรไทย" วารสารประชากรศึกษา 3 (กันยายน - ตุลาคม 2519) : 4 - 10.

ตารางที่ 1 ประชากรกรุงเทพมหานคร เปรียบเทียบกับประชากรทั่วประเทศ

พ.ศ.	ประชากรทั่วประเทศ	ประชากรกรุงเทพฯ	อัตราส่วนร้อยละ ประชากรกรุงเทพฯ ต่อประชากร ทั่วประเทศ
2500	23,669,459	1,908,059	8.06
2501	24,311,556	2,008,344	8.26
2502	24,976,096	2,074,306	8.31
2503	25,756,078	2,168,657	8.42
2504	26,476,355	2,305,454	8.71
2505	27,319,020	2,428,658	8.89
2506	28,476,777	2,698,236	9.47
2507	29,555,198	2,741,118	9.27
2508	30,572,834	2,896,352	9.47
2509	31,482,496	3,001,706	9.53
2510	32,468,953	3,123,602	9.62
2511	33,552,238	3,247,339	9.68
2512	34,523,122	3,382,221	9.80
2513	35,550,105	3,516,829	9.89
2514	36,820,097	3,659,474	9.94
2515	38,359,008	3,793,763	9.89
2516	39,950,306	3,967,081	9.93
2517	41,334,152	4,129,609	9.99
2518	42,391,454	4,349,494	10.26
2519	43,213,711	4,545,608	10.52
2520	44,272,693	4,742,774	10.71

หมายเหตุ ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2513 ประชากรกรุงเทพมหานครได้รวม
ประชากรจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี ส่วนตั้งแต่ พ.ศ. 2514
เป็นต้นมา รวมกันเป็นนครหลวงกรุงเทพธนบุรี พ.ศ. 2515
เปลี่ยนจากนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เป็นกรุงเทพมหานคร

ที่มา : จำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักร พ.ศ. 2500 - 2520
กองทะเบียน กรมการปกครอง.

การแบ่งชุมชนในกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานคร เป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของประเทศในด้านต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ในชุมชนชั้นในของตัวเมืองจึงมีความหนาแน่น โดยเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางธุรกิจการค้า การบริการ สถาบันราชการ สถาบันการศึกษา และศูนย์กลางในด้านอื่น ๆ อีกมากและเป็นย่านที่พักอาศัยอย่างหนาแน่นด้วย นอกเหนือไปจากใจกลางเมืองแล้ว ยังมีบริเวณรอบ ๆ ตัวเมืองที่เรียกว่า ธานีเมือง เป็นทั้งเขตชุมชนที่อยู่อาศัยอย่างเบาบาง หนาแน่นปานกลาง และพื้นที่บางแห่งเป็นบริเวณทำการ เกษตรกรรม

การแบ่งชุมชนกรุงเทพมหานคร สามารถแบ่งได้ตามพื้นที่การปกครองกรุงเทพมหานคร และลักษณะพื้นที่การใช้ที่ดิน ตลอดจนความหนาแน่นของประชากรดังต่อไปนี้คือ.-

ก. แบ่งตามพื้นที่การปกครอง กรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานครได้แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 24 เขต ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่ พ.ศ. 2516 โดยเดิมมีเพียง 23 อำเภอ (ได้เปลี่ยนแปลงการเรียกชื่อจาก "อำเภอ" มาเป็น "เขต" เมื่อ พ.ศ. 2516 ตามพระราชบัญญัติการแบ่งกรุงเทพมหานครออกเป็นเขต พ.ศ. 2516) และเพิ่มเขตห้วยขวางใหม่อีก 1 เขต ทั้ง 24 เขต มีดังนี้.-

เขตพระนคร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย เขตปทุมวัน เขตสัมพันธวงศ์
เขตบางรัก เขตยานนาวา เขตคูสิต เขตพญาไท เขตห้วยขวาง เขตพระโขนง
เขตบางเขน เขตบางกะปิ เขตหนองจอก เขตมีนบุรี เขตลาดกระบัง เขตชนบุรี
เขตคลองสาน เขตบางกอกน้อย เขตบางกอกใหญ่ เขตภาษีเจริญ เขตบางขุนเทียน
เขตคลองสาน เขตราชบุรีบูรณะ และเขตหนองแขม

เนื่องจากกรุงเทพมหานครมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน ทำให้แบ่งออกเป็น 2 ฝั่ง เรียกว่าฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี จากในจำนวน 24 เขตนี้ 15 เขตแรกอยู่ฝั่งพระนคร ส่วนอีก 9 เขตหลังอยู่ฝั่งธนบุรี ซึ่งทั้ง 2 ฝั่งมีการคมนาคมไปมาถึงกันโดยสะดวก

ข. แบ่งตามลักษณะพื้นที่การใช้ที่ดินและความหนาแน่นของประชากร

การแบ่งชุมชนกรุงเทพมหานครในลักษณะนี้สามารถใช้เกณฑ์ต่าง ๆ เป็นเครื่องแบ่งชุมชนได้ คือ ใจความหนาแน่นของประชากร ใจที่ตั้งของชุมชนโดยดูลักษณะพื้นที่การใช้ที่ดินในชุมชนนั้น นอกจากนั้น ยังสามารถใช้ลักษณะการประกอบการทางเศรษฐกิจ การพาณิชย์ ที่อยู่อาศัย เป็นเครื่องช่วยการพิจารณาได้¹

จากเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้จึงแบ่งชุมชนในกรุงเทพมหานครออกเป็น 3 ชุมชนใหญ่ คือ²

1. ชุมชนชั้นใน แบ่งออกเป็น

1.1 ชุมชนชั้นในสุด

1.2 ชุมชนชั้นใน

2. ชุมชนชั้นกลาง

3. ชุมชนชั้นนอก

¹ สยามสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, หน่วยวิจัย, การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร, หน้า 217 - 218.

² ธลิตภากร วีรพลิน และ พยงค์ ทองประยูร, "แนวทางการพัฒนาเมืองของกรุงเทพมหานคร", วารสารกรุงเทพมหานคร 6 (เมษายน 2521) : 1 - 15.

1. ชุมชนชั้นใน

1.1 ชุมชนชั้นในสุด คือ ชุมชนที่มีความหนาแน่นแออัดสูงเนื่องมาจากเป็นศูนย์กลางธุรกิจต่าง ๆ ตั้งแต่ขนาดเล็กถึงขนาดใหญ่ ได้แก่ บริเวณเขตพระนคร เขตป้อมปราบฯ เขตสัมพันธวงศ์ ทั้ง 3 ชุมชนรวมกันมีประชากร (พ.ศ. 2520) 407,117 คน มีพื้นที่ประมาณ 8.88 ตารางกิโลเมตร ความหนาแน่นเฉลี่ยประมาณ 45,831 คนต่อตารางกิโลเมตร

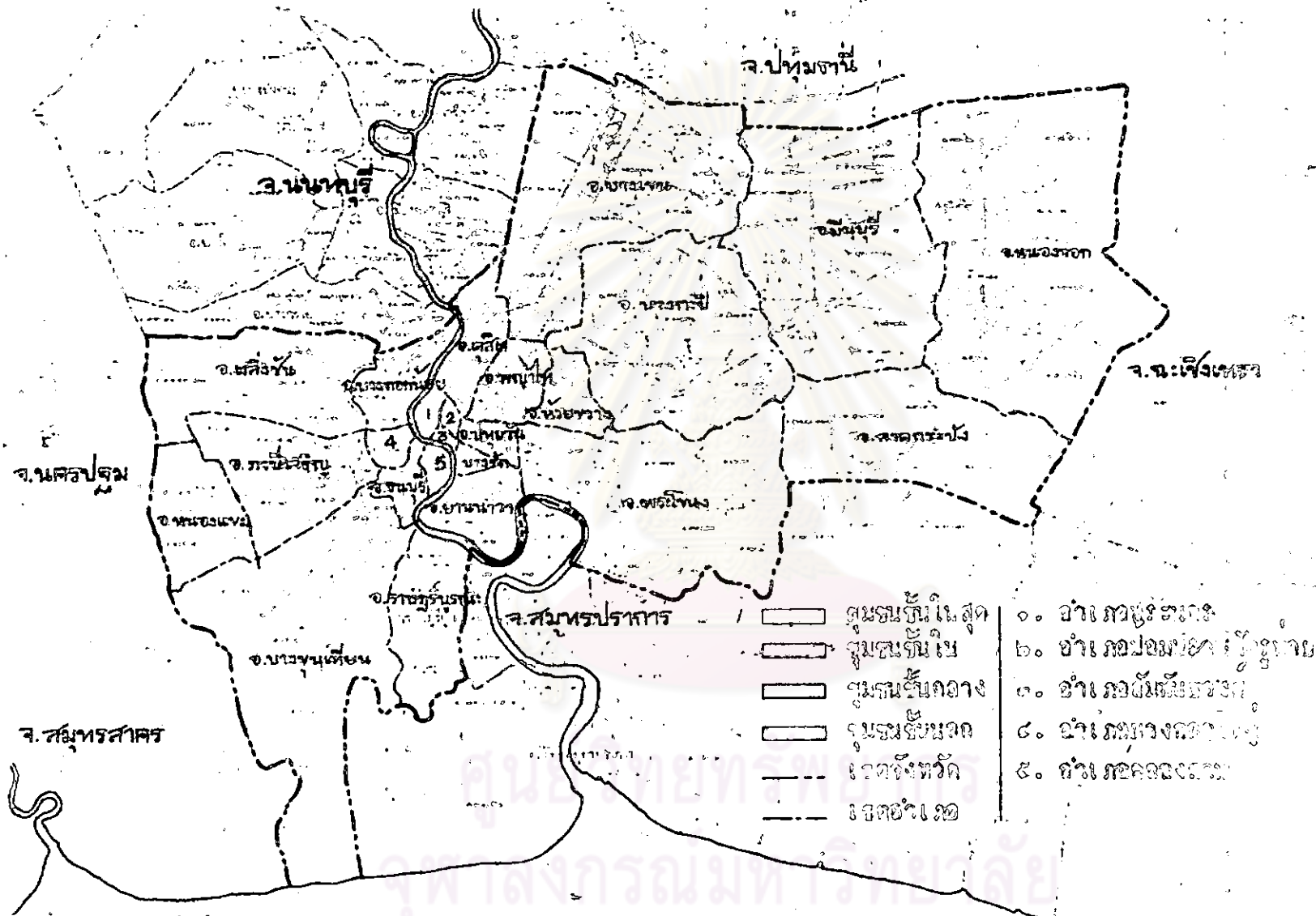
1.2 ชุมชนชั้นใน หมายถึง ชุมชนที่มีความหนาแน่นอยู่ในระดับระหว่างความหนาแน่นปานกลางถึงความหนาแน่นสูง ได้แก่ บริเวณเขตปทุมวัน เขตบางรัก เขตพญาไท เขตดุสิต เขตห้วยขวาง เขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี เขตคลองสาน ในบริเวณพื้นที่ 8 ชุมชนนี้ มีประชากร (พ.ศ. 2520) 1,916,697 คน มีพื้นที่ 87.58 ตารางกิโลเมตร ความหนาแน่นประมาณ 21,885 คนต่อตารางกิโลเมตร ชุมชนชั้นในมีระยะทางห่างจากศูนย์กลางเมืองในรัศมีระหว่าง 3.5 - 11 กิโลเมตร

2. ชุมชนชั้นกลาง หมายถึง ชุมชนที่มีความหนาแน่นน้อย ได้แก่ บริเวณเขตราชบุรีบูรณะ เขตภาษีเจริญ เขตบางกอกน้อย เขตบางกะปิ เขตบางเขน เขตพระโขนง เขตยานนาวา มีประชากร (พ.ศ. 2520) รวมกับ 2,005,041 คน มีพื้นที่ประมาณ 628.68 ตารางกิโลเมตร ความหนาแน่นเฉลี่ยประมาณ 3,189 คนต่อตารางกิโลเมตร ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มความหนาแน่นน้อย เนื่องจากพื้นที่บางส่วนของชุมชนชั้นกลางยังคงเป็นส่วนและเป็นพื้นที่นา รวมทั้งพื้นที่ที่ยังมิได้พัฒนาทั้ง ๆ ที่พื้นที่ส่วนที่ติดต่อกับชุมชนชั้นในมีความหนาแน่นปานกลางถึงความหนาแน่นสูง ชุมชนชั้นกลางมีระยะทางห่างจากศูนย์กลางเมืองในรัศมีระหว่าง 5.0 - 27.5 กม.

3. ชุมชนชั้นนอก. หมายถึง ชุมชนชนานเมืองที่มีความหนาแน่นของประชากรต่ำมาก ประกอบด้วยพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงใช้เพื่อการเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำสวน ทำไร่ และพื้นที่ซึ่งไม่ได้ทำประโยชน์ จะมีแต่หมู่บ้านเกษตรกรและชุมชนขนาดเล็กกระจายอยู่ตามริมถนนหรือริมคลอง ชุมชนชั้นนอก ได้แก่ บริเวณเขตหนองจอก เขตมีนบุรี เขตลาดกระบัง เขตบางขุนเทียน เขตคลองจั่น และเขตหนองแขม ซึ่งรวมกันมีประชากร (พ.ศ. 2520) 413,919 คน มีพื้นที่ 843.59 ตารางกิโลเมตร มีความหนาแน่นเฉลี่ย 491 คนต่อตารางกิโลเมตร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่แสดงเขตชุมชนชั้นในสุด ชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก และเขตจังหวัด อำเภอ

สรุป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้จัดสร้างเมืองกรุงเทพมหานครขึ้นใน พ.ศ. 2325 เป็นเมืองหลวงต่อจากกรุงธนบุรี หลังจากที่พระองค์ได้ทรงจัดการเกี่ยวกับความไม่สงบที่เกิดขึ้นในกรุงธนบุรีเรียบร้อยแล้ว โดยโปรดให้จัดสร้างเมืองขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยเหตุผลที่ฝั่งนี้มีความเหมาะสมในทางพุทธศาสตร์ และพระราชวังเดิมทางกรุงธนบุรีมีบริเวณแคบ ไม่สง่างาม เมืองกรุงเทพมหานครเมื่อแรกสร้างมีเนื้อที่ภายในกำแพงเมือง 2,163 ไร่¹⁰ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกรุงรัตนโกสินทร์มีความเจริญเติบโตขึ้นในทางการค้า การบำรุงศาสนา และก่อสร้างวัด ต่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการติดต่อกับชาวตะวันตกซึ่งความเป็นอยู่จึงได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดวิทยาการใหม่ ๆ ทำให้มีการพัฒนาเมืองให้เติบโตขึ้น โดยมีการสร้างถนนสายแรก คือ ถนนเจริญกรุง มีการขุดคลองที่สำคัญต่าง ๆ ใ้เป็นเส้นทางคมนาคม ด้วยเหตุนี้พื้นที่จึงขยายขอบเขตออกไปอีกมากกว่าเดิมอีก 3 เท่าตัว ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์โปรดให้จัดบริการสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ มีการสร้างถนน สะพานรถไฟ รถราง ปรณีย์โทรเลข สถาปนาเรือนมัสการมหาราชวงษาแน่นขึ้นกว่าเดิม

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานครได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยสงคราม จึงบูรณะปรับปรุงใหม่ มีการขยายตัวเมืองออกไปอีก ย่านการค้าเริ่มขยายตัวจากสำเพ็ง เขาวราช เจริญกรุง ไปทางสุรวงศ์ สีลม บางรัก ส่วนย่านที่พักอาศัยที่แตกอนเคยอยู่ตามริมแม่น้ำริมคลองทั้งทางฝั่งพระนครและธนบุรี เริ่มขยายออกไปทางสาทร ญาไท เพชรบุรี และสุขุมวิท ดังนั้น พื้นที่ที่เคยเดิมมีเพียง 6 ตารางกิโลเมตร เมื่อสมัยสร้างเสร็จ ใน พ.ศ. 2325 นั้น จึงขยายใหญ่ขึ้น จนในปัจจุบันพื้นที่ของกรุงเทพมหานครรวมทั้งสิ้น 1,568.737 ตารางกิโลเมตร

ส่วนประชากรนั้นในระยะแรกตั้งกรุงเทพมหานคร เป็นเมืองหลวง มีประชากรประมาณ 130,000 คน จนถึงปัจจุบันกรุงเทพมหานครมีประชากรรวมทั้งสิ้น 4,742,774 คน การเพิ่มประชากรในกรุงเทพมหานครนี้ เป็นการเพิ่มความชุกชุมชาติ จากอัตราการเกิดและอัตราการตาย ตลอดจนการเพิ่มที่เกิดจากการย้ายถิ่นจากจังหวัดอื่นเข้ามาในกรุงเทพมหานคร *อ.ท.ว. ๑* *น.ย.*

ลักษณะทางกายภาพ และความหนาแน่นของประชากรในกรุงเทพมหานคร จะมีลักษณะแตกต่างกันในแต่ละชุมชน คือ ชุมชนชั้นในเป็นบริเวณศูนย์กลางธุรกิจต่าง ๆ ตั้งแต่ขนาดเล็กถึงใหญ่ จะมีความหนาแน่นสูง ชุมชนชั้นกลางเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่นน้อย พื้นที่บริเวณนี้ยังมีบางส่วนของโครงการเกษตรกรรม นอกเหนือไปจากบริเวณการค้า และที่อยู่อาศัย ส่วนชุมชนชั้นนอกนั้น เป็นชุมชนชานเมืองที่มีความหนาแน่นของประชากรต่ำมาก พื้นที่ส่วนใหญ่ไว้เพื่อการเกษตรกรรม มีชุมชนขนาดเล็กกระจายอยู่ตามริมถนนและริมคลองทั่วไป *น.ย.*

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย